

Pavel Kosatík, „Ústně více“. Šestatřicátníci. Román faktu,

Brno 2006, Host, 318 s.,
ISBN 80-7294-192-5

Václav Havel „vyjadřuje pocity své generace (...) velice přesně, napříč politickou či jinou příslušností. Ba dokonce i té generace za ním. Kdo to nepochopí, prohrál v této zemi všechno a jednou provždycky“, psal v roce 1968 publicista a překladatel Antonín J. Liehm,¹ a upozorňoval tak na něco, co tehdy ostatní spíše podceňovali, nechtěli vidět nebo přímo odmítali. V distanci od tehdy vládnoucích přesvědčení reformních komunistů (i jejich v zásadě neostalinských odpůrců) tak Liehm poukázal na výrazné, už víceméně zformované generační seskupení,² rostoucí z jiného biografického zakotvení.³ V předmluvě ke Kosatíkově knize, která se mimo jiné

1 ANTONÍN J. LIEHM, *Generace*, Praha 1990, s. 320.

2 Historický a sociologický pohled na dějiny a politiku prizmatem generačních seskupení a jejich střídání, jejich výkonů i selhání, generačních zkušeností i přesvědčení, iluzí i předsudků je zajímavý z více důvodů a má poměrně dlouhou tradici. Ukazuje se jako prostředek zejména pro porozumění tomu, jak a proč ve společenských a kulturních systémech dochází k vykořeňování starých politických, hodnotových a estetických přesvědčení a k zakořeňování nových, často protikladných či reaktivních, většinou však radikálně odlišných. To dokládají nejen práce z dějin moderního umění, kde se generační hledisko považuje za víceméně samozřejmé, ale také z oblasti soudobých dějin, kde ohled na střídání generací, jejich povahu a konflikty umožňuje důležitou světonázorovou a mentální charakteristiku subjektů a aktérů vývojových změn a také od nich se odvíjejících individualizovaných kauzalit. „Generacionalita“ jako zvláštní úhel pohledu na kulturní, případně na soudobé dějiny má poměrně dlouhou tradici i u nás. Systematicky se této problematice pokusili věnovat například FEDOR SOLDAN, *Tři generace*, Praha 1940; JIRÍ HÁJEK, *Generace na rozhraní*, Praha 1946; ANTONÍN J. LIEHM, *Generace*, Praha 1968; *Generace 35–45*, (ed.) KAREL HVÍZDALA, München 1986. Zřetelná je tato perspektiva také například v rozhovorech JIRÍHO LEDERERA, *České rozhovory*, Köln 1979. Z poslední doby je třeba vyzvednout sborník česko-polské komise historiků *Zkušenost tří generací Poláků, Čechů a Slováků. 1918–1998*, (ed.) MICHAL PUŁASKI, JAROSLAV VALENTA, Wrocław 1998, a zde zejména stať FRANTIŠKA SVÁTKA *Zkušenost tří generací s totalitarismem*, s. 155–177.

3 Biografický vedle „demografického“, „genealogického“ a „sociálně historického“ přístup k problematice generací vychází z převážně kvantitativního zkoumání životních fází příslušníků určitých věkem určených kohort a soustřeďuje se na podobnosti jejich života, vznikající na základě různých (cyklických) událostí, jako jsou ukončení školní docházky, doba nástupu do zaměstnání a výše platu, věk uzavírání manželství a jejich hustota apod. Zároveň si ale, a to je důležitější, v mikrosociologické perspektivě všímá kvalitativních rozdílů v průběhu života příslušníků jedné generace i mezigeneračně (rozdíly původu, vzdělání a forem „vstupu do života“, možnosti vzestupu a dosahování jednotlivých stupňů kariéry, struktura hodnotových preferencí apod.), které se také mohou projevat jako různým způsobem motivovaná *nespokojenost mládeže* s životním způsobem rodičů, se společensko-politickými bariérami vzestupu, s možností prosazovat vlastní představy o životě, politice a kultuře. Zde se „generačnost“ obecně ukazuje jako otázka zakotvení určitých skupin individuů v dané době a společností prostřednictvím jejich biografii. Jako „generace“ se pak označuje „soubor (životních) způsobů, které jsou specifikovány věkem a jimiž se událostem připisují určité významy. Jejich pomocí se

snáží dodatečně otevřít porozumění pro tuto odlišnost, to Václav Havel sám vyslovil následovně: „Tito Šestařičátníci, k nimž jsem měl tu čest patřit, byli (...) příslušníci první neideologické či dobových politických doktrín a bojů nevtážené generace. Válku, dobu poválečnou a únor 48 zažili spíš ještě jako dětští pozorovatelé než jako přímí účastníci, což mělo vliv na celý jejich vztah ke světu.“ (s. 5).

Havlova slova se mi zdají zajímavá z dvojího důvodu. Jednak pro svůj důraz na nepolitickou mentalitu, protiideologickou orientaci a nezávislou angažovanost této generace, jejímž paradoxním efektem bylo, že cokoli ze šestařičátnických aktivit mohlo a nakonec muselo být v totalitárně autoritářském režimu vnímáno vlastně jako „protirežimní“, což zároveň znamená jako politické. To, co později tak silně iritovalo, totiž tzv. *nepolitická politika*, se ve své zárodečné podobě ukazovalo jako funkce kulturní situace a politické organizace tehdejší společnosti, a co tedy bylo zcela neprogramově dáno samotnou její povahou. Pro požadavky totální politické kontroly a pouze centralisticky schválených aktivit musí být cokoli disipativního a spontánního vnímáno jako politické a v zásadě jako nepřátelské.

Počáteční programová neurčitost šestařičátníků, jakkoli intenzivně diskutovaná, byla ukotvena v zabstraktnělém dědictví prvorepublikového humanismu a přes pojem „amalgamizace“ obecně vývojových pozitiv si pohrávala s (v zásadě benešovskou) představou možné konvergence politických systémů. Až později byla nahrazena požadavky konkrétního *aktivismu* (ve smyslu „posouvání hranic možného a žádoucího“ prostřednictvím zodpovědného života a tvorby – s. 79), jehož základní představa pocházela od J. L. Fischera. Jen na okraj zde lze připomenout, že s podobným pojetím nepolitického aktivismu se u Václava Havla setkáváme například i v 60. letech. Ten v souvislosti s diskusemi kolem časopisu *Tvář* napsal: „Předvedli jsme nový model chování (...) bojovat ‚právě jen‘ za (...) konkrétní věci.“⁴

V uvedeném citátu Václav Havel zároveň intuitivně poukázal na to, čemu sociologové říkají historicky jedinečný *horizont generační zkušenosti*,⁵ odlišný od hori-

lidé zabydlují ve své době a jsou jí více či méně vyhroceně formulováni.“ – UTE DANIEL, *Kompendium Kulturgeschichte*, Frankfurt am Main 2001, s. 331. V tomto smyslu používal pojem generace například teoretik a historik vědy Thomas S. Kuhn, když v kapitole o *Vyústění vědeckých revolucí* své knihy o struktuře vědeckých revolucí poukazoval na souvislost mezi změnou vědeckého paradigmatu a střídáním generací – *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 1997, s. 144–159, obzvláště s. 150, kde Kuhn cituje slova Maxe Plancka: „Nějaká nová vědecká pravda nevíteží proto, poněvadž přesvědčila své odpůrce a otevřela jim oči, nýbrž proto, že její odpůrci vymřeli a vyrostla nová generace, která tuto pravdu akceptuje jako vlastní.“

4 HAVEL, Václav, *Dálkový výslech*, Praha: Melantrich, 1990, str. 76, podobně str. 77.

5 Pojem pochází ze sociologie vědění Karla Mannheima a poprvé byl použit v jeho recenzní studii z roku 1928 nazvané *Das Problem der Generationen* – srov. KARL MANNHEIM, *Wissenssoziologie*, hrsg. von Kurt H. Wolff, Neuwied-Berlin 1964, s. 509–565. Koncept „horizontu generační zkušenosti“ zde používám jako souhrnný pojem, který se váže na určité konkrétní historicko-politické,

zontů ostatních generací, které se tehdy zdály dominovat. Obecně byl vyznačen prožíváním „totalitárních“ intervencí do sociální struktury české společnosti po roce 1948 a jejich doprovodnými fenomény: emigrací, vzestupem nových sociálních vrstev, přesuny profesí, rozbitím venkovských pospolitostí i maloměstských struktur, politickými procesy, vzájemnou nedůvěrou lidí a propastí mezi veřejným a soukromým, kulturním i sociálním zmasověním společnosti, a zejména ideologickým „gleichšaltováním“ kulturní sféry. Navíc se do popředí dostali noví aktéři národního i politického života, změnily se hodnotové hierarchie i estetické funkce a normy a začaly se prosazovat nové mentality. Co se nabízero, případně co zbývalo, to byla možnost „zůstat stranou a začít tvořit ghetta; rodinná, zájmová, kamarádská“ (s. 53).

V takto historicky vzniklé a mocensky determinované situaci zažívali příslušníci „generace 35–45“ stalinismus často jako „nepohodlné děti“ (s. 15), jen jako objekt jeho revolučních opatření (jako změny v sociální situaci a postavení rodičů, jako omezení možností studia a vlastně také jako každodenní zažívání sporných „úspěchů socialistického budování“). Obecným důsledkem byl většinou diferencovaný vztah k socialismu vůbec a k české socialistické skutečnosti zvláště, a zejména citlivost na neautentičnost, uměleckou prázdnotu a ideologičnost tehdejšího oficiálního umění. Později přistupovala také snaha o problematizaci některých nově vzniklých, ale i tradičních, silně zakořeněných českých národních mýtů a stereotypů.

sociální a kulturní události, který odpovídá jedinečným kulturním a vědecko-technickým změnám a které je v různých kontextech s to, aby aktualizoval různé fasety těchto událostí a změn (jejich hodnotovou či strukturální vázanost, jejich diferenciativní potenciál, jejich paradigmatickou sílu i schopnost „osmyslování“ událostí a zároveň i meze představitosti), které se pak v hodnotových hierarchiích, orientacích a zejména v jednání jednotlivých generačních seskupení projevují specifickým způsobem (vlastní hierarchií hodnot, odlišně založenými matricemi vnímání a výkladu světa, specifickými schopnostmi formovat situace, růzností vzorců jednání, vlastním způsobem zpracování prožitků a emocí apod.). Poukaz na jednotící sílu „horizontu generační zkušenosti“ a její inter-generační svébytnost ale nemá rozhodně znamenat vyloučení intra-generačních konfliktů, názorový vývoj jednotlivců, nebo dokonce existenci generačních solitérů.

- 6 Toto označení použil publicista Karel Hvizďala pro název sborníku *Generace 35–45*, který je možné považovat za dodatečný manifest této generace, jejíž počáteční formování Kosatík ukazuje *pars pro toto* na Šestatřicátinách. Do Hvizďalova sborníku přispěli spisovatelé Jiří Gruša, Petr Král, Markéta Broušková, Antonín Brousek, Ivan Binar, Karel Sidon, Petr Kabeš, Eda Krišová, Andrej Stankovič, Věra Jirousová, Pavel Šrut, Petr Podhrázský, Jaroslav Vejvoda, Sylvie Richterová a Tomáš Frýbort, písničkáři Jaroslav Hutka a Karel Kryl, filozof Václav Bělohradský a publicista Karel Hvizďala. Vedle uvedených, převážně exilových autorů je k této generaci ale třeba připočít celou řadu spisovatelů a publicistů domácích, kteří z různých důvodů nepřispěli, nebo přispět nemohli, jako je Václav Havel, Milan Uhde, Věra Linhartová, František Šmejkal, Jiří Kuběna, Viola Fischerová, Milan Petrušek, Ivo Možný, Jan Sokol, Petr Pithart, Václav Klaus, Jan Beneš, Jaroslav Kořán, Bohumil Doležal, Jiřina Šiklová, Jan Lopatka, Emanuel Mandler, Ivan Wernisch, Alena Wagnerová, Jaroslav Střítecký, Pavel Švanda, Ilja Šrubař, Zdeněk Pinc a také někteří další z tzv. „šedé zóny normalizace“, kteří se intelektuálně začali prosazovat až po „sametové revoluci“.

Sartrova maxima, že „existence předchází esenci“, zde tak byla oproti předchozí „Kohoutově generaci“,⁷ a vlastně vůbec proti existenciální atmosféře jejich doby obrácena takřkajíc naruby. Přinejmenším na čas.

Skupina šestatřicátníků (a některých dalších z jejich nejbližšího okolí) vznikla víceméně spontánně kolem roku 1953 a dále se udržovala zejména díky organizační práci Václava Havla. Tvořili ji v Praze Ivan Hartmann, Stanislav Macháček, Radim Kopecký, Ivan Koreček, Miloš Dus, Jan Škoda, Petr Stránský, Jiří Frágener, František Pecák, Luděk Radosta, Petr Dydek a také „kavárnou přidružení“ Václav Pfeffer, A. J. Strnad, Jiří Kladiva a Igor Czesaný, abychom uvedli ty, které Pavel Kosatík zmiňuje. Soupatričná brněnská „šestka“ – Jiří Paukert (Jiří Kuběna), Pavel Švanda, Alena Wagnerová, Viola Fischerová, Marie L. Langerová a Petr Wurm – byla o něco kompaktnější a názorově vyprofilovanější.

Co se Kosatíkovu vylíčení počátků šestatřicátníků nepochybně a jednoznačně podařilo, to je rekonstrukce oné zvláštní a jedinečné emocionality, která utvářela jejich formování. Nepochybně k ní patřil pocit vyloučenosti a jistého vzdoru, potřeba sebezodpovědné kultivace a nezávislé niternosti.

„Zvláštním rysem skupiny bylo vědomé rozhodnutí navázat na práci otců. To předchozí generace neznaly,“ píše Pavel Kosatík. „Dřív, když o sobě někdo nový chtěl dát vědět, učinil to nejčastěji zavržením předchůdců. Tuto část obrazoborecké práce však za Šestatřicátníky odvedla komunistická strana: zlikvidovala jim otce důkladněji, než to bylo možné v rámci jakékoli protirodičovské revolty.“ (s. 20.) S tím pak také souviselo pátrání po jiných hodnotách: v knihovnách rodičů a přátel, v antikvariátech, v zahraničním vysílání. V případě Kosatíkovy skupiny Šestatřicátníků také v opakovaných návštěvách u Edvarda Valenty, Kamila Bednáře, Jaroslava Seiferta a Vladimíra Holana, prostřednictvím kontaktů s J. L. Fischerem, v komunikaci s Jiřím Kolářem, ve spolupráci s Janem Grossmanem, a zejména v respektu k myšlenkám brněnského Josefa Šafaříka atd. Neměl by se podce-

7 Jméno Pavla Kohouta se pro reprezentaci této generace zdá být vhodné zejména proto, že Pavel Kohout více než kdo jiný symbolizuje názorovou proměnu její velké části z nadšených budovatelů socialismu v jeho reformátory a nakonec i kritiky. Její horizont generační zkušenosti byl profilován okupací, totálním nasazením a euforií osvobození. S předchozí „fučíkovskou“ generací příslušníky Kohoutovy generace spojoval šok z Mnichova, víra v novou východní politickou orientaci a přesvědčení o možnostech socialistického budování. Na jedné straně sem patřili lidé jako Jan Fojtík, Ivan Skála, Vítězslav Rzounek, Ladislav Hrzal, Josef Mužik, Štěpán Vlašín, Jan Otčenášek, Karel Ptáčník, Jindřich Zelený, Jiří Hájek, Jindřich Filipec či Vladimír Pazourek, na straně druhé to byli vedle již zmíněného Pavla Kohouta Milan Kundera, Karel Kosík, Antonín J. Liehm, Radovan Richta, Jiří Pelikán, Sergej Machonin, Lubomír Sochor, Pavel Machonin, Jan Procházka, Ivan Klíma, Milan Jungmann, Alexander Kliment, Jan Skácel, Oleg Sus, Jiří Brabec, Josef Zumr, Květoslav Chvatík, Ludvík Vaculík, Vratislav Blažek, Ivo Možný, Jaroslav Šabata, Jan Trefulka, Karel Šik-tanc a mnoho dalších.

ňovat ani vliv – jakkoli možná opožděný – Jana Patočky, kterému však Kosatík věnuje překvapivě menší pozornost. Za zamyšlení by asi také stál nečekaně slabý kontakt šestatřicátníků s Václavem Černým a také menší pochopení pro meziválečnou avantgardu a strukturalismus, které naopak hrály důležitou roli v předchozí „generaci Pavla Kohouta“ a jejichž levicovost se zdála přirozeně předcházet reformními pokusy 60. let. Naproti tomu se „generace 35–46“ orientovala na jiné umělecké výkony z meziválečné kultury, například na českou katolickou modernu, a zejména na estetické, resp. myslitelské „samotáře“, jako byli Ladislav Klíma, Richard Weiner, Josef Florian, Jakub Deml či už zmiňovaný Josef Šafařík.

Na jeviště kulturně-politických zápasů nastoupili reprezentanti „generace 35–38“ s jistým zpožděním, až v polovině 60. let, to znamená v době zřetelného hospodářského i ideologického drolení politického systému a zároveň v situaci celosvětových revolučních kulturních a politických změn 60. let. Tehdejší vznik časopisů *Tvář* a *Sešity pro mladou literaturu*, jejich profilace a jejich světonázorová orientace byly politicky a publicisticky činnými aktéry předchozích dvou generací, „fučíkovské“⁸ a ji následující „Kohoutovy generace“ pozorovány s nedůvěrou a kriticky komentovány ať už jako nezodpovědné rušení reformních konceptů socialismu⁹ nebo jako pozice „antisocialistické“. Tehdy se mimo jiné vlastně jednalo o první veřejný mezigenerační spor „generace 35–45“ a odtud také pramenila opakovaná vzájemná nedůvěra obou seskupení v pozdější době.¹⁰ Na tomto nejširším kulturně a politicky historickém pozadí je Kosatíkovu knihu o šestatřicátníků možné číst jako vyprávění o vzniku a mladistvém intelektuálním zrání jedné z prvních vnitrogeneračních skupin, základními intencemi podobné těm, které se pak z různých míst slévaly do stále zřetelnějšího a sebevědomého generačního seskupení, které se, jak už bylo naznačeno, intelektuálně i politicky plně prosadilo po listopadu 1989.

8 Její rozhodující generační zkušeností byla světová hospodářská krize, iluze o Sovětském svazu a výrazná levicovost prvorepublikové kulturní scény. Vedle Fučíkových soudruhů (Jan Šverma, Eduard Urš) byli jejími reprezentanty po válce zejména Gustav Bareš, F. J. Kollár, Ladislav Štoll, Jiří Taufer a Gusta Fučíková, a dále k ní patřili kupříkladu Václav Rezáč, Josef Kainar a Milan Jariš, Jan Drda, Jan Kozák, Vladimír Pazourek, ale připočítat je možné i Bohumila Hrabala, Františka Hrubína, Jiřího Koláře či Jindřicha Chaloupeckého s jejich nejednoznačným vztahem k socialismu a jejichž jména vedou k otázce po intrageneračních skupinách i po generačních solitérech, kteří spíše než výjimkou potvrzující pravidlo dokládají nejednoznačnosti a rozdíly vnitrogeneračních přesvědčení.

9 K tomu srov. polemiku o časopise *Tvář* v *Literárních novinách* z roku 1965, zahájenou výpadem jejich tehdejšího faktického šéfredaktora (nominálně však jen zástupce šéfredaktora) Jiřího Šotoly – MILAN JUNGSMANN, *Literárky – můj osud*, Brno 1999, s. 116–132. Ne všichni z Kohoutovy generace ale byli tak odmítaví. Mladších kolegů se zastal Milan Kundera a zejména publicista a překladatel Antonín J. Liehm.

10 K dalšímu výraznému mezigeneračnímu konfliktu pak došlo koncem roku 1968 v diskusi Milana Kundery a Václava Havla o tzv. „českém údělu“ – k tomu srov. MILOŠ HAVELKA, *První diskuze o tzv. normalizaci: Polemika Milana Kundery a Václava Havla 1968–1969*, in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, (ed.) Antonín Kostlán, Praha 2002, s. 35–55.

Lze proto bezpochyby litovat, že se Kosatík ve svém líčení vývoje skupiny omezil jen na zobrazení jejích hlavních a snad i profilujících členů a že se nepokusil zachytit a srovnat osudy všech, kteří k ní, byť třeba jen na čas, patřili.

Jednotlivé „časové vrstvy“ (R. Koselleck) „šestatřicátnických“ událostí a časové řady jejich působení, které nabízí srovnání, a někdy dokonce představu pravidelnosti, jsou ponechány stranou. Přílišná pozornost není věnována ani kontinuitám, které by poukazovaly na vzájemné vztahy a integraci jednotlivých vnitrogeneračních skupin v souvislosti s obecnějším vývojem tehdejší české společnosti, kultury a politiky, případně v souvislosti s proměnami jejich institucí. A v pozadí zůstává i to, jak se šestatřicátnické názory a přesvědčení prosazovaly, případně opakovaly v různých událostech.

Kosatík to vše cítí jen jako jedinečné konstelace a věnuje jim svou plnou pozornost. Zajímají ho především osobní a jedinečné, případně individuální podoby zápasů o vlastní sebevyjádření, což ale z druhé strany může vyvolávat zdání jisté exkluzivity a možná i záměrné literárnosti. Kosatíkovo „sémantické gesto“ (J. Mukařovský), kterým je materiál strukturován, lze přijmout a teprve s ohledem na ně hodnotit, do jaké míry se autorovo usilování o celek podařilo.

Ale i když čtenář musí respektovat zvolený žánr a i když může přijmout autorův nevyslovený záměr ukázat na šestatřicátnících zvláštní pokus o řešení vztahu svobody, života a tvorby (snad i proto se v knize až jednostranná pozornost věnuje Jiřímu Kuběnovi, možná dokonce větší než Václavu Havlovi),¹¹ pro porozumění základní situovanosti „Havlovy generace“, případně jejímu postupnému slévání do celku, ale zejména pro pochopení její „skutečnosti svobody“ by ukázání osudů „těch ostatních“ nepochybně prospělo.¹² Nepochybně také proto, poněvadž vztah svobody, života a tvorby je v určitém smyslu pro každou skupinu vnitrogenerační výzvou. Rozšířením pohledu by se Kosatíkův „román faktu“ pravděpodobně proměnil v generační „bildungsroman“, případně v obraz „citové výchovy“ za socialismu, a to možná nikoli na škodu věci.

11 Jakkoli může být toto soustředění pozornosti mechanicky vykládáno povahou Kosatíkových pramenů, totiž faktem, že jejich nejrozsáhlejší a asi i nejsporádanější konvolut mu dal k dispozici právě Jiří Kuběna, přesto se zdá, že „sémantická centralizace“ Jiřího Kuběny má u Kosatíka význam symbolický.

12 Vlastně až po rozpadu onoho původního, v mnohém intenzivně korespondenčního seskupení – „Skutečným předělem a vlastně už epilogem té krátké a krásné epizody šestatřicátnické byly prázdniny následujícího roku (po nich jsme se už rozlétili každý svou cestou). Setkání všech šestatřicátníků na Havlově v druhém srpnovém týdnu roku 1954 bylo nápadem Vaškovým – uskutečněným však jen díky nevidané velkorysosti obou jeho rodičů (...) Havlov je dnes právem legenda.“ – srov. JIŘÍ KUBĚNA, *Paměť básníka. Z mého orloje*, Brno 2006, s. 118.) – se k šestatřicátníkům volně „přidružili“ Josef Topol a také Jan Zábřana. Zvláštní otázkou pak je, proč se Kosatík nepokusil zjistit, jak jednotlivé šestatřicátníky vnímali jejich bezprostřední současníci, v případě brněnské skupiny třeba jejich kolegové na fakultě nebo v potomním životě spolupracovníci apod.

„Román faktu“ ale není „literatura faktu“ a obojí se samozřejmě liší od vědeckého zpracování a výkladu fakt, třeba v historiografii nebo sociologii, jakkoli sama povaha „faktivity“ opřené o korespondence, deníky, tvorbu či vzpomínky se ve všech třech případech lišit nemusí. Často se neliší ani samotný „způsob vyprávění“, který se sám už většinou stává zároveň i výkladem (ve smyslu Hydena Whitea). Rozdíly jsou pak dány nejen hustotou dat a ověřených informací, ale zejména hodnotovými filtry, jiným rozložením důrazů a samozřejmě odlišnými funkcemi textu. Zatímco historiografie, zejména česká, má tendenci končit u hledání nových faktů, a to zřetelně na úkor snahy nacházet nové souvislosti či nové myšlenky, literatura faktu se události (včetně výsledků speciálních věd) snaží širší veřejnosti přibližovat, interpretovat i hodnotit a také aktualizovat prostřednictvím vlastních, často i badatelských hledisek a zjištění. Kosatíkův román faktu jde v mnohém z toho ještě dál. Také proto stojí za přečtení.

Miloš Havelka